

УДК 340.1:304

СВОБОДА ВИРАЖЕННЯ ПОГЛЯДІВ В УМОВАХ СТАНОВЛЕННЯ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В УКРАЇНІ

Андрій Мельник

Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Університетська 1, м. Львів, 79000, Україна,
e-mail: melnyk@gmail.com

Розкрито соціально-правові засади демократизації всіх сфер суспільного життя. З'ясовано, що конституційною основою громадянського суспільства в Україні є гарантування прав і свобод людини. Сформульовано розуміння свободи вираження поглядів у контексті становлення громадянського суспільства в Україні. Проаналізовано критерії правомірного обмеження свободи вираження поглядів, згідно з існуючим законодавством і ступенем демократизації суспільства.

Ключові слова: громадянське суспільство, демократія, права людини, свобода вираження поглядів.

У контексті євроінтеграційних процесів перед Україною постала низка викликів щодо поглиблення демократичних перетворень у соціально-правовій сфері, розширення правової бази взаємодії громадянського суспільства і владних структур, гарантування свободи вираження поглядів в умовах монополізації інформаційно-комунікативної сфери транснаціональними корпораціями тощо. Ситуацію ускладнює те, що додатковим тягарем для суспільства, що перебуває в стані системних трансформацій є глобалізаційні загрози. Нестабільна політична система України не спроможна адекватно і вчасно реагувати на виклики сучасності. Пошук відповідей на зазначені виклики актуалізує необхідність теоретико-правового осмислення взаємозв'язку громадянського суспільства та держави, розмежування їхніх повноважень, ролі громадянського суспільства в реалізації прав і свобод громадян.

Враховуючи актуальність проблематики громадянського суспільства, її вивчали й вивчають зарубіжні науковці: Ю. Габермас, Е. Гелнер, Р. Патнем та ін. Зокрема, проблематику становлення громадянського суспільства в Україні досліджують такі українські науковці: А. Карась, А. Колодій, М. Бойчук, І. Кресіна. Взаємозв'язок громадянського суспільства і правової держави аналізують М. Баймуратов, Ю. Бальцій, Ю. Оборотов, М. Орзіх, В. Погорілко, Ю. Тодика, О. Фрицький та ін.

Проблему свободи вираження поглядів у контексті демократичних трансформацій українського суспільства у взаємозв'язку зі світовими тенденціями вивчали українські автори: Ю. Баулін, З. Гладун, О. Буткевич, С. Добрянський, І. Забора, О. Заверуха, Т. Короткий, Д. Кулеба, О. Онуфрієнко, В. Паліюк, П. Рабінович, Т. Свіда, О. Светлов, С. Шевчук та ін.

Незважаючи на широке коло досліджень, трансформаційні зміни в Україні заторкують практично всі види прав людини, але найбільше вони зачепили саме право на свободу вираження поглядів, право на інформацію.

Мета статті – дослідити правові аспекти свободи вираження поглядів як механізму демократизації життя та громадянського поступу в Україні.

Зазначимо, що поняття “громадянське суспільство” характеризує самоорганізацію суспільства, ступінь розвитку демократії, реалізації прав і свобод людини як громадянина. Процес становлення громадянського суспільства складний і суперечливий, оскільки пов’язаний із усвідомленням громадянами себе як носіїв суверенітету, як свідомих суб’єктів правової діяльності та відповідальності за наслідки своїх дій і майбутнє своєї країни.

В умовах інформатизації суспільства зростає не лише свобода думки, а й можливості її презентації. Передовсім це пов’язано з Інтернет-комп’ютерними технологіями, завдяки яким конституюється глобальний інформаційний простір. Україна також долучилася до Інтернет-мережевої комунікації. Однак сподівання що Інтернет буде знаряддям абсолютної свободи слова не виправдалися. Інтернет щоразу більше стає не лише знаряддям контролю за раціональною та емоційною сферами людини, а й знаряддям зовнішньої експансії національного соціально-культурного та політико-правового простору. Найбільшою проблемою в контексті дозованого обмеження права на свободу вираження поглядів є наростаюча монополізація ЗМІ, Інтернету та інших комунікативних технологій.

Відомо, що більшість українських телеканалів монополізовано бізнесовими структурами Росії і наближеними до них українськими фінансовими групами. Потужна інформаційна війна, яку веде Росія, є дестабілізуючою для України та прямою загрозою для її національної безпеки. Адже через ЗМІ йде прихована або пряма кампанія щодо зміни української ідентичності в бажаному для російських чи проросійських геополітичних інтересів.

Теоретичною основою трансформації української ідентичності є концепція “Русского мира”, яка пропагується на всіх основних телеканалах Росії. Її зміст сформулював А. Мелер: “Україна – це колиска Русі, це місце її народження і хрещення, її дитинства і її перших подвигів... Це наше минуле і це, безперечно, наше майбутнє. Повернути Україну – це наше перше геополітичне завдання, це наш Грааль, який у нас був і якого нас позбавили” [7, с. 192].

На жаль, пострадянський ідеологічний синдром за інерцією й надалі впливає на зміну і корекцію історичної пам’яті, консервуючи російсько-радянську соціальну міфологію, яка явно суперечить запитам історичних смислів суверенної української держави. Через своє геополітичне становище Україна ніяк не може знайти консенсусу з багатьох питань своєї історичної пам’яті. Натомість російські шовіністичні кола прикладають максимум зусиль для включення України в Євразійський геополітичний простір через зміну її ідентичності, маніпулюючи історичною пам’яттю нашого народу, пропагуючи ідеї його не історичності, меншовартості, екстернальної залежності. Цю руйнацію культурно-історичного світу можуть упереджувати ЗМІ, інформуючи про загрози русифікації та втрати власної самобутності. Як наголошує Т. Фрідмен, культура творить тканину громадського життя. “Вона надає життю впорядкованості й певного значення. Вона ніби дає санкцію на всі наші звички, поведінкові обмеження, сподівання та звичаї, що творять наше життя і є стрижнем громадської єдності” [14, с. 395].

Натомість насильницька модифікація історичної пам'яті шляхом нав'язування соціальних міфів руйнує основи єдності суспільства, що в Україні виявляє як протистояння Схід–Захід.

Підписавши Хартію про партнерство заради інформаційних свобод та захисту суспільної моралі провідні телеканали України скоріше сприйняли її як декларацію про наміри з огляду на його добровільний, не обов'язковий характер. Всупереч прийнятими деклараціями ми бачимо протилежне, щодня ЗМІ дедалі глибше занурюють людей у хаос абсолютно суперечливої інформації, суперечливих соціальних замовлень, у тому числі експансіоністсько налаштованих сусідніх держав.

Ще однією проблемою у справі забезпечення свободи вираження поглядів є не стільки селективне дозування інформації, скільки монополізація її тлумачення, орієнтація на розважальність, за рахунок відвернення глядача від обмірковування, смислопрочитання, смислотворення. Отже, у динамічному суспільстві правлячою силою стають ідеї і люди, які здатні їх виробляти. Тому сьогодні правомірно стверджувати, що світом володіє той, хто володіє аналізом інформації, та її тлумаченням. Відтак, монополізація інформаційно-комунікаційної сфери на даний час є основною загрозою забезпеченню і захисту свободи вираження поглядів.

Безперечно, держава повинна сприяти розширенню інформаційного простору, підтримувати в ньому ті ніші, які сприяють відкриттю нових смислів, нових поглядів. Річ у тім, що творча інтерпретація інформації відкриває шлях до інновацій та якісних змін у соціокультурному бутті. І, навпаки, замовчування інформації, її догматизація призводить до неминучої стагнації соціуму. Саме на важливість права на інтерпретацію інформації з боку преси, акцентує у своїх рішеннях Європейський Суд, який додатково відзначив, що преса виконує завдання інформування, а також коментування подій, передовсім тих, які мають ключове значення для демократичного суспільства. В цьому контексті Суд вважає відносно виправданим суспільний ризик журналіста зв'язаний із культивування ним провокативності, перебільшення, спонтанності в його творчій діяльності.

Брак правосвідомості, зневага до закону приводить до того, що ціла низка законів, у тому числі стосовно забезпечення права на свободу вираження поглядів, свободу доступу до інформації прийнятих Верховною Радою просто ігноруються, причому правоохоронні органи виконавчої влади воліють не помічати тих чи інших правопорушень у сфері прав людини, толерантно ставлячись до провокування ксенофобії, етнічної ворожнечі. Справа з побиттям журналістів, які висвітлювали організовані лівими партіями так звані марші проти гіпотетичного фашизму в Україні є наочним тому свідченням.

Виходячи з численних фактів порушення прав на свободу вираження поглядів в Україні, зокрема рішень національних судів в Україні, в яких накладені обмеження на свободу думки слова, Радою Європи неодноразово наголошується на введення відповідних механізмів із метою створення більш сприятливих умов на теренах України, щодо прав на свободу вираження поглядів. Реальна перспектива стати асоційованим членом Євросоюзу, яка супроводжується конструктивною законотворчістю вселяє оптимізм, що Україна таки прийме і засвоїть європейські стандарти в сфері гарантування і захисту прав людини і права на свободу вираження поглядів зокрема.

Що стосується способу вираження поглядів, то Європейський суд у своєму роз'ясненні ч. 1 ст. 10 Конвенції наголошує, що свобода вираження поглядів не обмежується письмовою чи усною формою, а й охоплює також сферу живопису, образів, ідей тощо. Зазначена стаття захищає не тільки зміст інформації чи ідеї, але і форму, в якій вони виражені. Таким чином, друковані матеріали, радіомовлення, твори живопису, фільми чи електронні інформаційні системи підпадають під дію даної статті та підлягають захисту [6, с. 8].

Тому формулювання змісту права на свободу вираження поглядів повинно охоплювати можливість використання всіх можливих засобів вираження – як традиційних (усних, письмових, образотворчих), так і новітніх (аудіовізуальних, предметних, різних форм діяння і недіяння).

На основі порівняльного аналізу змісту тлумачення права на свободу вираження поглядів у ст. 19 Загальної Декларації прав людини (1948 р.); ст. 19 Міжнародного пакту про громадянські, політичні права (1966 р.); ст. 10 Конвенції Ради Європи про захист прав людини основних свобод, і відповідно ст. 34 Конституції України стосовно цього питання, враховуючи практику Європейського Суду, а також, виходячи з нових соціокультурних чинників впливу на зміст і спосіб вираження поглядів, спробуємо сформулювати авторський варіант тлумачення поглядів на свободу вираження поглядів та її правомірне обмеження, а саме: право на свободу вираження поглядів – це система прав людини, окремих спільнот, які реалізуються на основі пошуку, збору, збереження, тлумачення і поширення будь-якої інформації публічно чи особисто, у формі слова, письма, діяння і недіяння, візуальних образів, символів, експресивних жестів, технічних засобів – як вільний вибір у всіх сферах особистого і суспільного життя без втручання ззовні, з боку держави і незалежно від місця перебування. Невідчужуваність прав людини зовсім не означає відсутності потреб їх певного обмеження.

Із змісту Європейської Конвенції з прав людини (ЄКПЛ) 1950 р. та практики Європейського Суду з прав людини (ЄСПЛ) щодо рішень ст. 10 Конвенції випливає, що свобода вираження поглядів може підлягати певним обмеженням, які визначені законом і є необхідними у демократичному суспільстві, з метою захисту таких інтересів:

- 1) національної, громадської безпеки, територіальної цілісності;
- 2) попередження та запобігання злочинів та заворушень;
- 3) охорони здоров'я, честі, репутації, моралі або захисту прав і свобод інших осіб;
- 4) запобігання розголошенню конфіденційної (секретної) інформації та підтримання авторитету і безсторонності правосуддя.

Аналіз цих положень дає змогу визначити критерії правомірного обмеження свободи вираження поглядів. По-перше, критерієм їх обмеження є обумовленість певного обмеження існуючим законодавством, яке могло бути легітимним тільки в його межах. По-друге, критерій обмеження повинен ґрунтуватись на засадах його необхідності в демократичному суспільстві, який ґрунтується на принципі пропорційності між метою і засобами її досягнення.

Перша частина (право на свободу вираження поглядів, одержання та передача інформації), а також друга частина ст. 10 Конвенції (ЄКПЛ), яка містить ряд обмежень (в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності, громадської безпеки, для охорони здоров'я чи моралі, для захисту репутації

чи прав інших осіб, для запобігання розголошенню конфіденційної інформації, для підтримання авторитету і безсторонності суду) із сфери даної свободи, закладаючи фундамент міжнародно-правового регулювання свободи вираження поглядів, разом з тим, у просторово-часовому вимірі не може передбачати всіх конкретних обставин, конкретно-історичних умов її практичного застосування.

Виходячи з того, що ті чи інші країни знаходяться на різних умовах соціально-економічного, політико-правового, демократичного розвитку, що ґрунтується на власних правових традиціях менталітету, виникає необхідність конкретно-специфічного підходу у визначенні змісту і пропорції обмеження свободи вираження поглядів, виходячи з національних потреб та інтересів. А з врахуванням того, що глобалізація суттєво впливає, як на зміст та обсяг прав людини, розширюючи і поглиблюючи весь комплекс прав людини, продукуючи появу нових прав людини, так і на механізми їх реалізації – то це з необхідністю повинно враховуватися як міжнародними так і національними правозахисними організаціями.

Практика імплементації міжнародних стандартів засвідчує, що її суттю є не тільки трансформація змісту відповідних конвенцій із прав і свобод людини, конкретної спільноти у внутрішнє законодавство країни, але і наявність умов для практичної реалізації вимог, які містяться в цих документах, інакше вони залишаться простими деклараціями. Ступінь реалізації міжнародних правових актів у сфері прав і свобод залежить значною мірою від законотворчої спроможності конкретного політичного правового режиму соціально-економічних умов, правових національних традицій, правосвідомості населення тощо.

Незважаючи на те, що Україна розбудовує правову державу з урахуванням міжнародних правових актів, практична реалізація правових вимог стикається з відсутністю головної умови – громадянського суспільства. Його істотною характеристикою є відстоювання культурно-економічних інтересів, прав і свободи людини. Громадянське суспільство не є опозицією до держави. Воно – посередник між державою і особою та слугує умовою вільного самовизначення людини. Громадянське суспільство зорієнтоване на розкріпачення людини від будь-якої примусовості або домінування шляхом залучення її до суспільного врядування задля створення рівних громадянських можливостей самоздійснення [5, с. 426].

Громадянська активність пов'язана з національною самосвідомістю та самоідентичністю. Її утвердження неможливе поза функціонуванням української мови як державної. Однак правові гарантії стосовно української мови як мови титульної нації повсюдно ігноруються. Однією з причин є слабкість громадянського суспільства, яке не виявляє солідарності громадян стосовно порушення прав користування українською мовою.

Щодо вибору мови спілкування і поведінки в умовах України, то після прийняття Закону про регіональні мови (недосконалого) зріс ризик дискримінації на ґрунті мовної компетентності. Мовна компетентність і поведінка в умовах дії цього закону стали більш гостро сприйматись як прояв лояльності до членів національних меншин. А незнання, наприклад, російської чи угорської мови оцінюється на місцевому рівні як “манкуртизм” і “рагулізм”. Тож кризь призму колективного неприйняття зростає ризик витіснення з престижних посад і втрати соціальної мобільності саме в осіб титульної нації, дискримінації в сфері національної освіти, мови, ведення судочинства.

Відновлення та захист української ідентичності є стратегічною проблемою в побудові України як демократичної і правової держави. Тож цілком можна погодитись з Є. Островським: “Що в сучасному світі ресурси мови і культури є більш важливими, ніж ресурси території” [8]. Не дивно, що такі сильні країни, як Великобританія, Франція, Німеччина не лише захищають власну мову, зокрема через систему законодавчо-правових норм на своїй території, вони просувають її в інші країни. Державна мова – це ціла модель власного суверенного світу, яка є непомітною, поки її не намагаються зупинити. Коли руйнується мовна складова національної ідентичності, руйнуються й інші складові. Завдяки зміні мовної картини нашої ментальності на користь мови сусідньої держави ми поступово занурюємося в систему чужих смислів і чужої ідентичності.

Більше того, саме після прийняття під тиском сусідньої держави і в угоду вузько регіональним кон’юнктурним інтересам вкрай недолугого Закону про регіональні мови зросла не тільки дискримінація на ґрунті мовної компетентності, але створюються потенційні умови для сепаратистських настроїв, загрози регіоналізації та федералізації країни. Подальше втягування з вдосконаленням вказаного Закону буде тільки поглиблювати теоретичну і практичну юридично-правову суперечність цього Закону зі ст. 14 ЄКПЛ про заборону дискримінації. Згідно з цією статтею: “Користування правами та свободами, визнаними в цій Конвенції, має бути забезпечена без дискримінації за будь якою ознакою – статі, раси, кольору шкіри, мови, релігії, політичних чи інших переконань національного чи соціального походження, належності до національних меншин, майнового стану, народження, або за іншою ознакою” [2].

Необхідно зазначити, що застосування позитивної дискримінації є виправданим не лише для забезпечення фактичної рівності в мовних правах спільнот, але за певних історичних обставин є необхідним і в процесі реалізації їх культурних прав. Забезпечення єдиного культурного простору в Україні на основі створення і підтримки загальнонаціонального варіанту масової культури вимагає не просто недискримінації, формальної рівності, але і спеціальних заходів позитивної підтримки культурних меншин в цьому питанні. Причому, коли ми говоримо про домінуючу масову культуру, ми маємо на увазі ту сукупність культурних цінностей та орієнтацій, які в державі вважають своїми домінуюча більшість.

Під домінуючою більшістю ми розуміємо не статистичну більшість громадян, а ту частину населення, яка реально має серйозні переваги в культурному житті країни. Такою перевагою порівняно з іншими меншинами, титульною нацією, в силу історичних причин, має російськомовна частина населення. Адже не секрет, що більшість ЗМІ, телерадіокомпаній, книгодрукування як за кількістю, так і за ідейним спрямуванням зорієнтовані на обслуговування, передовсім, інтересів і смаків саме цієї частини населення держави.

Але найбільшою проблемою є те, що культура, ідеологічно нав’язувана російськомовному та україномовному населенню держави, є абсолютно чужорідною йому за своїм смислом. Як слушно зауважує Є. Островський: “Наша ідеологія вся імпортна, творчого начала немає, ідеологія лібералів узятя із західних політологічних брошур і газет, комуністична з підручників істмату, платформа сучасних патріотів веде своє походження від давньоруської історії, причому досить приблизно розтлумаченої” [8]. З пострадянської пори культурне середовище України, особливо в східних регіонах, мало змінилось: воно ще

більше занурюється в чуже, ми живемо в системі чужих смислів, нав'язуваних санкціонованими ззовні гуманітарними технологіями.

Відсутність порозуміння дезінтегрує суспільство. Натомість там, де є розуміння, існує солідарність. “Мова і практика солідарності, – наголошує А. Карась, – інтенціонує суспільство рівних у своїх правах людей. У сенсі соціальної організації – це суспільство, в якому вигода одного індивіда не перетворюється на поразку іншого. Навпаки, відносини за принципом “перемога–поразка” відсуваються з соціального простору солідарності” [5, с. 425].

Солідаризація суспільства можлива на ґрунті власних національних смислів, а не на правовому розширенні однієї культурної традиції за рахунок іншої. Для цього необхідно творити нову національно-масову культуру, яка б будувалася на літературі, мистецтві, кіно, телебаченні, які були б апологією не поразки, а національного успіху в досягненні європейських і світових стандартів у космосі, нанотехнологіях, медицині, освіті, спорті, туризмі.

Тобто, маючи різні культурні орієнтації ідентичності слід не нав'язувати одне одному власну ідентичність, а створювати нову, яка стоятиме над двома ідентичностями, які весь час конфліктують. Спільнота стає єдиною нацією, коли вона здатна виробляти зближені матриці мислення і поведінки. Такою, на думку О. Донченко, повинна стати єдина ідеологічна матриця смислів солідарності, як фактор формування простору єдиної масової культури, ідентичності та толерантності [1, с. 298].

Формування єдиного загальнонаціонального культурного простору забезпечення свободи вираження поглядів передбачає і формування демократичної правосвідомості громадян України. Річ у тім, що низька правосвідомість пересічного громадянина, що проявляється у різних формах: правовому нігілізмі та правовому інфантилізмі дає змогу легко маніпулювати людьми, нав'язувати будь-що: найбезглуздіші закони не викликають навіть ноти протесту. Завдяки цьому безправ'я і несправедливість сприймається цілком толерантно.

Натомість ліберально-демократична правосвідомість в європейських країнах завдяки соціальному захисту правового механізму створюють умови для домінування і самореалізації, передовсім, “законослухняній вільній людині”. Цьому сприяють несиметричні правові вимоги відносно рядових і посадових осіб. ЄС в цьому роз'ясненні констатує, що вимоги для владних структур повинні бути на порядок вищі. “Межі допустимої критики є найбільш широкими, у випадку якщо предметом стає уряд” [4, с. 17]. Найбільш строгого контролю з боку Суду вимагає втручання у висловлювання політика, що представляє опозицію [4, с. 20]. Юридичні, а також економічні обмеження щодо олігархічних владних структур (наприклад запровадження прогресивного податку у Швеції, Франції) є стримуючим фактором щодо можливості виникнення станової соціальної структури, що є гарантією для забезпечення прав і свобод людини.

Прикрим свідченням того, що в Україні не все гаразд із захистом права і свобод громадян є кількість позовів до Європейського Суду (ЄСПЛ), за якими Україна посідає четверте місце серед 47 країн (перше місце посідає Росія) [10]. Прикладом може слугувати й рейтинг “Індекс верховенства права” створений передовою організацією “Проект світової юстиції”, в якому Україна посідає 87 місце серед 97 країн [3].

Якщо звернути увагу на принцип Європейського суду (ЄСПЛ) стосовно України у справах щодо порушення власне права на свободу вираження поглядів (п.1 ст. 10), та правомірного обмеження права на свободу вираження поглядів (п.2 ст. 10), то слід відзначити, що статистика наданих заяв є незначною у порівнянні з іншими європейськими країнами.

Свобода вираження поглядів як і її захист потребує громадянської активності кожного, “з особливою увагою ставитися до будь-яких спроб (насамперед влади) порушити чи обмежити людські права. Завтра ті, хто порушують права вашого сусіда, можуть узятися за вас” [13]. Отже, громадянське суспільство солідаризується стосовно гідності людини, її самоцінності, слугуючи майданчиком для розбудови демократії та правосвідомості.

Література

1. *Донченко Е.* Фрактальная психология: доглубинные основания индивидуальной и социентальной жизни. К.: Знання, 2005.
2. Європейська Конвенція з прав людини з Протоколами №1, 4, 6, 7, 12 та 13, з поправками, внесеними відповідно до положень Протоколів №11 та 14 // <http://coe.kiev.ua/projects/slc/echr_convention_ukr.pdf>.
3. Індекс верховенства права проекту “Правосуддя в світі” // <http://worldjusticeproject.org/sites/default/files/wjproli_2012-web.pdf>.
4. *Камински И., Иренеуш Ц.* Свобода выражения мнения в Европейской Конвенции по правам человека. Варшава: Хельсинкский фонд по правам человека, 2005 // <<http://edu.helsinki.org.ua/ru/library/freedom/files/docs/1277588416.pdf>>.
5. *Карась А.* Філософія громадянського суспільства в класичних теоріях і неklasичних інтерпретаціях. Київ, Львів: ВЦ ЛНУ імені Івана Франка, 2003.
6. *Маковей М., Чефранова Е.* Европейская Конвенция о защите прав человека и основных свобод: Статья 10. Право на свободу выражения своего мнения. Прецеденты и комментарии. М.: Российская академия правосудия, 2001.
7. *Меллер А.* Духовная миссия Третьего Рима. М., 2005.
8. *Островский Е.* Принуждение к новому русскому миру // Русский журнал <<http://www.russ.ru/Mirovaya-povestka/Prinuzhdenie-k-novomu-russkomu-miru>>.
9. Провідні українські телеканали підписали Хартію про партнерство // ЗМІ України <<http://zmi.com.ua/?p=310>>.
10. 63. Россия, Турция и Украина в «черном рейтинге» исков в Евросуд <<http://umma.ua/ru/news/world/2013/01/25/17394>>.
11. *Тімко Е.* Свобода вираження поглядів – один з важливих векторів європейської демократії // Науковий вісник Чернівецького університету: зб. наук. праць. Правознавство, 2010. Вип. 550. С. 45–49.
12. *Тімко Е.* Стандарти та розуміння права на свободу вираження поглядів на теренах України // Часопис Київського університету права, 2011. №4. С. 393–397.
13. Українська хартія вільної людини // <<http://1-12.org.ua/2012/12/08/1421>>.
14. *Фрідмен Т.* Лексус і оливкове дерево. Зрозуміти глобалізацію. Львів: Б.в., 2002.

FREEDOM OF EXPRESSION IN THE FORMATION OF CIVIL SOCIETY IN UKRAINE

Andriy Melnyk

Ivan Franko National University of Lviv,
Universytetska str., 1, Lviv, 79000, Ukraine,
e-mail: melnyk@gmail.com

Social and legal principles of democratization of all spheres of public life was revealed. It was found that the constitutional basis of civil society in Ukraine is to guarantee rights and freedoms. Formulated the concept of freedom of expression in the context of civil society in Ukraine. Criteria of lawful restrictions on freedom of expression in accordance with existing legislation and the degree of democratization of society was analysed.

Keywords: civil society, democracy, human rights, freedom of expression.

Стаття надійшла до редколегії 10.01.2014

Прийнята до друку 20.01.2014